

Irodalmi nevelés.

Irta: Dobos László.

Carlyle azt írja, hogy a legtökéletesebb iskola a könyvtár. Gondolata érintkezik Riedl Frigyesével, aki az irodalomtanár legfőbb kötelességét abban látja, hogy tanítsa meg a tanítványait olvasni. Ez a kívánság természetes. Tanításunk főcélja nem lehet az, hogy — pl. Gyöngyösiről — megtanítsunk minden adatot és véleményt, hanem tegyük olyan rokonszenvéssé a szereplő írók és írásainak vonzó szépségeire hívjuk fel úgy a tanulók figyelmét, hogy azoknak kedvük támadjon Gyöngyösi műveiből olvasni. Olvasmányokat megszerettetni s az írásművek olvasásához tapadó szépérzések jóleső hangulatát élményként megőrizve látni, ez legyen és csak ez lehet a mi célunk. Szeretessük meg az olvasmányokat s csak azután szélesítsük és mélyítsük növendékeinknek irodalomtudományi ismereteit. Mert ma éppen az ellenkezőjét tapasztalhatjuk: ma sokszor a szabályok kedvéért, a tételek igazolása érdekében olvastatunk, holott a helyzet fordítottja lenne kívánatos. Aszott tételek előráncigálása és szajkóztatása a tanár által kijelölt olvasmányoktól elrettentí a gyerek-olvasót, aki azután „érdekes“ könyvek után néz. Sokan nem gondolnak arra, hogy az olvasmányok élettervek és az ezekben csirázó jellemek kialakulására lehetnek döntők. Balzac mondását: „Beszélj, öltözködj fel, menj sétálni és én megmondom ki vagy!“ (Az elegáns élet fiziologiája.) — Bátran megtoldhatnánk még ezzel: és sorold elő olvasmányaidat. A könyv a legjobb, a legigazibb barát, hiszen a műélvezés nem más mint a művész és szemlélő, vagy író és olvasó egymásratalálása. De az olvasók nagy része vak, a legtöbb embert csak a gyorsan pergő események izgalma köti le, de a lelki élet mélységeit, az élet szimbolikus ábrázolásainak szépségét kevesen látják meg. Ezt az általános vakságot csak örökös és következetes önképzéssel lehet leolvasztani a lélek szeméről. Igyekezzünk magunk is szinte művészekké válni, hogy tiszta élvezetben lehessen részünk; a művész mellé kell nőnünk, hogy az alkotások szépségét újraélvezhessük.

Minden nevelési eljárás alapja a sokszor kérlelhetetlennek mutató, de tulajdonképpen a lelki erősség legfontosabb tényezőjének tekintendő *következetesség*. Ez az a hatalom, amely egyenes irányt szab a tanulásban és a megkezdett munkában meggátolja a visszaesést. Az irodalmi nevelésből éppen ez a következetesség hiányzik. Mindenütt az ötletszerűség uralkodik, ahol pedig jóakarató törekvést látunk az sem egyéb, mint gyenge és hamar elfáradó kísérletezés. Mert a feladat igen nehéz. Csak *törvényszerű* jelenségeket állapíthatunk meg, de az irodalmi nevelés *törvényeit* sohasem. Csak *szempontjaink* lehetnek, de *értékes igazságunk* igen kevés. Minden tanácsunk, minden tanításunk mellett ott kísért az eredmény bizonytalansága. Helyzetünk azonban hasonló a zenetanáréhoz, aki művészt csak talentumos növendékből nevelhet, de finomult érzékű és biztos ítéletű műélvezőt bármelyik agyas növendékből, még ha nincs is az illetőnek különösebb zenei tehetsége. Ha az olvasónak van „hallása“ amellyel felfedezi, kiérzi az alkotásokból a szépet, ha az olvasó lelke rezonál az író lelkének minden egyes rezdül-

Mésére, akkor az illető — olvasó tehetség. Benedek Marcel ugyan azt írja, (Bevezetés az olvasás művészetébe. Előszó.) hogy az ilyen magas fokra eljutó műélvező rendszeren már maga is alkot. Eszerint tehát művészi remeket teljes mértékben csak művész élvezhet. Valóban. A laikus művészi értékelése rendszeren csak csodálkozás és kísérlet a megértésre. Az emberek legtöbbje itt csak annyiban különbözik egymástól, hogy az egyik a csodálkozását ösztönös leplezetlenséggel, a másik a kritikusi nagyképűség álarca alatt fejezi ki. Sajnos, hogy olvasó-tehetség talán még kevesebb van, mint más egyéb talentum. Sőt nagyon sokan vannak ilyen bot-fülű irodalmi szakértők is, ami nagy kára a művészetnek, de még szánalmasabb az, hogy ezek legtöbbje még csak nem is tudja magáról azt, hogy rossz, hamis és hitelt nem érdemlő a hallása. Pedig olvasótehetségekre szükség volna, mert „a művészi alkotások halottak, életre akkor kapnak, amikor egy hozzájuk méltó kritika lehet rájuk.“ (Ady: Párisi not. könyv. 145. 37. l.).

A kultúra fejlődésével és terjedésével azonban mindinkább gyarapodik az okosabb és megérezőbb olvasók tábora, de sajnos felburjánzik a félműveltek erdeje is: a kulturális és morális fejlődésnek mindenkori legveszedelmesebb anyaga.

Az irodalmi nevelés legfőbb nehézsége, hogy a legkényesebb korban válik autodidaktikussá. S mivel az olvasó legélesebb szemű ellenőrzője a saját izlése, az irodalmi nevelés elsősorban — izlésnevelés. A kritika azonban mindenkor és mindenkinél subjectív marad, nehéz megállapítani, hogy melyik a valóban jó könyv, mert hiszen jó könyv az amelyet annak tartanak. A tömeg kritikája pedig felületes és az igazságtól igen messzire csúszik. Még a kulturált városi lélek is a maga zaklatott idegéletével sokszor pornografiákat hajszol s így mintha a kultúra és erkölcs ellentétes viszonyba kerülne egymással, amelyet a nevelésünkben sem hagyhatunk figyelmen kívül. Egy azonban bizonyos. A *művészet* határán (nagyon kis kört értek most e szón!) az erkölcsi szempont *önként* elhull.

Az irodalmi nevelés végső célja tehát az olvasót eljuttatni a kritikai önállóság állapotába; valamint az, hogy a szépirodalmi és filozófiai olvasmányok alapján magyar öntudatból sarjadó egészséges világnézet fejlődjék ki lelkében.

Elsőrendű feladatunk most már megállapítanunk a különböző korú olvasók irodalmi (olvasási) szükségleteit. Az olvasmánykörök elhatárolása nem lehet tökéletes, hiszen már a kamaszkorban számtalan irányú érdeklődés nyilvánulhat meg. Minél magasabb korú olvasórol van szó, annál általánosabb jellegű az olvasmányul adandó könyvek ajánlása. Ezen a fokon már csak arra szorítkozhatunk, hogy ajánljuk a *feltétlenül* olvasandó könyveket. Hogy ezekhez ki mit olvas hozzá, azt az egyéniség érdeklődési köre szabja meg, igen sokszor azonban az élet körülménye. („Keze-ügyébe“ akadó könyvek). *

Az elemi- és középiskolákban, (polg. iskolában) — sőt még

* J e g y z e t. Az iskolaköteles korban megoldható az a kérdés, hogy az olvasó jó könyveket olvasson. A kötelező olvasmányok szükségesek és megszüntetésük egyenlő volna a helyes izlésnevelés csődjével. A probléma ott válik komollyá és — szinte — megoldhatatlanná, hogy miképpen vezessük az iskolából kikerült olvasótömegeket.

feljebb is — szigorú jegyzéket lehet alkalmazni, mert a gyermekek között kevesebb típust találunk, pszichológiájuk lényegesen egységesebb a felnőtteknél, ahol már egyéniségekkel állunk szemben.

* * *

Próbáljuk már most az olvasó irodalmi érdeklődésének fejlődését megállapítani. (A korok elhatárolásánál körülbelül Meumann felosztását követem, bár az ő szempontja sokkal általánosabb).

Az olvasó fejlődésének legelső stációja a mese-korszak, amelyet a játékos fantázia uralmának is nevezhetnénk. Kezdetét nem lehet pontosan megállapítani, mert tulajdonképpen nincs az olvasási képesség megszerzéséhez kötve, hiszen legtöbbször már 3-4 éves korú gyermeknek mondunk meséket. A gyermek ebben a korban éli bele magát legerősebben a mesébe. És éppen ezért, mert ennyire erős és maradandó emlékü a beleélés, azt gondolnám, hogy csak magyar mesét (népmesét!) szabadna a gyermeknek elmondanunk. Tapasztalásból tudom, hogy a fordított mesék sohasem kötik le úgy a gyermek figyelmét, mint pl. a Bénédek-mesék. Mert természetes az, hogy a magyar gyerek Erős János szerepébe sokkal könnyebben, nagyobb kedvvel és nagyobb szeretettel éli bele magát, mint egy német mese vérszegény sváb szamaraslegényébe. (Itt térek ki arra, hogy sokan a fordításokat egyáltalán nem ajánlják. Goethe szerint: „a fordítónak olybá kell venni, mint szorgoskodó kerítőket, kik egy félig elfátyolozott szép nőt a legnagyobb mértékben magasztalnak előttünk; ellenállhatatlan vonzódást ébresztenek az eredeti után.” (Maximák és reflexiók. 121.) Szerinte tehát lehetőleg eredetiben olvassunk minden munkát. Valóban, a fordítás transzponálásnak tekinthető, amely az eredeti hangnemet, hangszínt mindenkor megváltoztatja. Ez az elv azonban csak eszmény, mert hiszen szigorúsága eleve korlátozza a világirodalmi tájékozottság megszerzését.

A hangsúly a mesék kiválasztásánál a népköltési gyűjteményeken legyen; ezeknek a meséit ismerje meg legjobban a gyermek, mert hiszen a magyar levegő, a magyar föld, a magyar lélek szelleme ezekből árad igazán. A népköltési gyűjteményeknek olvasmányul való felhasználása ősrégi szabály, amelynek betartását minálunk mindenkor elhanyagolták. Pedig már az őskorban a népköltészet rémekeit adták a tanulók kezébe. Így kínaiaknál a *Si-King* népdalgyűjteményt, amelyet maga Confucius állított egybe; az indeknél a népköltés ősrégi meséiből álló *Hitopadezszt*; a görögöknél Homeros eposát olvasták és hogy mennyire fontosnak tartották az olvasott anyag helyes és ökonomikus feldolgozását, arra jellemző Plutarchos műve, amely arról szól, hogy miképpen olvassa a görög gyermek a költőket, hogy a nevelőhatás el ne vesszen számára. Tehát a népköltészet rémei minden korban a nevelés alapjait szolgálták.

Ha igaz az, hogy „a művészet és erkölcs közötti viszony terén az összhang szabálynak tekintendő“ (Jászi: Művészet és erkölcs. 212. l.) úgy akkor az a mesénél százszorosan igaz. Mert etikai vonatkoztatás nélkül a mese csak igen enyhe és ki nem elégítő izgalom; tanulság elvonása nélkül a legszebb mese után is csak kőcemberek, viaszbabúk emléke marad a gyerek lelkében. De ha intenzív átéléshez etikai ítélet

járul és ha a mese tanulságait a gyermek a saját életére vonatkoztatja, akkor válik értékesé a mese tartalma. És ne ijesztgessük a gyermekeket krampuszokkal, ifridekkel és más egyebekkel, hanem szeretessük meg vele a csodák forrását: a Mindenhatót, aki a bölcsesség és boldogság forrása is; szeretessük meg vele, hogy boldog ember váljék belőle. Mert aki a dolgokat magyarságának és belső hitének szemüvegén keresztül nézi, annak a hite bizonyára olvasmányainak szeretetében gyökeredzik.

A gyermekkor későbbi éveiben az olvasó kalandozó vágyait a fantasztikus regények és útleírások elégítik ki. A játékos elgondolásokat most már erősebb spekulatív tevékenységek kísérik, hasonlóképen az olvasmányokat is. Eddig a képzelet határtalan ereje még a mesék üveghegyeit is inkább a szobába vagy udvarba hozta; ezután még a mindennapi életét is messze kívánja leélni a gyermek, ott azon a tájon, amelyről éppen olvas. Mert ebben a korban a földrajzi érdeklődés a legerősebb s csak a távoli vidékek érdeklik. Így szereti meg azután az indiausokat, délamerikai, ausztráliai, délafrikai telepeseket; az ismeretlen földek felfedezőit, kutatóit, stb. Okos erős és ügyes szeretne lenni, mint olvasmányainak hősei, szeretne ő is Afrika őserdőiben kóborolni, vagy Cooper hősökkel járni a prairieket. Felfedező vágyai vannak, szabad életet szeretne élni, bárhol, csak — messze. Később útleírásokat olvas s ekkor már egyeztetni kezdi a tudományos valószerűséget a regény romantikájával. És mindez nem betegség. Ezen át kell esnie mindenkinek éppen úgy, mint a későbbi leihilésen. E korszak végefelé a nagyvilág ezer képét ismeri már a gyermek-olvasó és a mindig hátrorozottabb tisztuló világszemlélet az eredménye ennek a heroikus kornak. A gyeplőt természetesen nem szabad szabadjára engednünk, mert a képzelet túltengő élete esetleg enerváltságra és a való élet megunására vezet, vagy pedig káros csatangolásokra és misztikus tervek örökös szövögetésére indítja az illetőt. A cserkészmozgalom talán ebből a szempontból a legjelentősebb, mert a gyermek a saját életén keresztül tapasztalhatja, hogy a valóságban mit lehet és mit nem lehet megvalósítani a kalandos regények meséjéből; azonban a megkívánt kalandos életből egy morzsányit ő is leélhet, szabadság utáni vágyakozása kielégül a táborozásban és így a beteges ábrándok helyett a való nomád-életet éli — játékosan.

A speciális magyarrá-nevelést ebben a korban szolgáltatassák a regényes történelmi olvasmányok. Ismerjék meg a magyar mondák hőseit, olvassanak vitézi tornákról, várharcokról, hadi fufangokról; nem kell félnünk, hogy ezután bétörik mindenkinek fejét, hanem testi erejük mellé harmonikusan nőjön meg egészséges önbizalmuk is, mert az elvi bátorság is ebből az erő érzetéből fakad.*

* Jegyzet. A történelmi olvasmányok keretében jut legnagyobb szerepekhez az u. n. ifjúsági irodalom, amelyet — csodálatosképpen — még ma sem akarnak sokan elismerni. Akik szükségtelennek tartják egy külön ifjúsági irodalomnak a kifejlődését, azoknak idézhetem Nagy J. Béla döntő megállapításait: „A külön ifjúsági irodalom kialakulása az irodalom differenciálódásának természetes következménye. Mint ahogy különböző rétegekből tevődik össze az olvasóközönség nagy tábora, éppen úgy rétegződhetik maga az irodalom is.” — „... ifjúsági irodalom van és még inkább lesz. Legyen is mert az ifj. irodalmi kifejlődése pszichológiailag is megvan okolva. Más a lelkiismeretlenség a tízéves gyermeknek, mint a felnőttnek és bajos is volna a felnőtteknek szánt irodalomból elegendő olvasnivalót találni kisebbfajta gyermekek számára.” (Napkelet, 1925. 387. l.)

Eddig felfedező szeretett volna lenni a gyermek, most már felfaláló. Biológiai és technikai érdeklődése mellett szereti a történeti regényeket, de mindenkifelett az életrajzokat. Fontos, hogy keressen és találjon ideált az olvasó, szeresse azt az ideált még kevés bűnével is, és éljen annak az élete szerint, mert cél irányította életet élni: ez már az egyéniség felé vezető út. Adjunk sok és érdekes életrajzot tanítványainknak, mert „az életrajz természeténél fogva egyetemlegesen a leghasznosabb, általánosan a legkellemebb valamennyi tanulmány között: különösen a *kiváló* egyének életrajzai.” (Carlyle).

A serdülő életében a legújabb elem: az újságolvasás kezdete. Az óvatosság itt a legmeddőbb és a tiszta lelket erő ártalmak itt a leg-erősebbek. Az újság világnézete az olvasóinak világnézetévé válik, mert az újság jó és rossz elve a legragadósabb. A kötelesség és belátás sok mindent pótol és sok mindent irányít is, csak a gyerekkortól magunkba szitt szociális (politikai) elvek szenvedélyes vallását nem képes megváltoztatni máról — holnapra. Nem is a család nézetét vallja az ember, mint ahogy azt rendesen hisszük, hanem a gyerekkortól magunkba szitt elveket, amelyeket a familia régi, befogadott újságja hirdetett. Szülő nem tud meggyőzni helyesről vagy helytelenről úgy, mint az újság, amellyel szemben csaknem tehetetlenek vagyunk. Ellene csak indirecte: helyes elvek nyújtásával küzdhetünk; a nyílt harc legtöbbször az ellenkező eredményt hozza, mint a legtöbb más irodalmi irányzatosság is.

Ha a kamaszkorban lévő olvasó olvasási szükségleteit megfigyeljük látjuk, hogy az ösztönök, a szenvedélyek, az érzelmek tobzódása a maga szertelen szeszélyeivel nagy hatással van az olvasmányok kiválasztására is; ez a kor, amelyet La Rochefoucauld az állandó részegség állapotának tart; (Gondolatok. 271.) ez az a kor, amikor az érdeklődések különösképen specializálódnak s minden nagyfokú tervszerűtlenséget, lázas magunk-keresést, ide-oda tévelygést idéz elő. *

Ebben a korban azonban egy dolognak feltétlenül következetesen haladnia, folynia kell s ez: a formális képzés-, a nyelvkincs gyarapítása-, beszédünk tisztaságának tökéletesítése a művekben való jobb elmélyedés-, valamint az abszolút műélvezés érdekében történő fokozottabb *verstanulás*. Hiszen addig is tanul a gyermek verset, de azután már főképen a maga választotta poétáit olvassa, tanulja. Tőlük tanulja a szépet, az izlésest, a tökéletest. Igaz, hogy ebben a korban mindenki hajlamos arra, hogy csak egy „kedves” költőjére esküszik. Lehet, hogy havonként mindig másra, de egyszerre csak — egyre. A tervszerű vezetés itt éppen abból álljon, hogy az olvasó „értsen meg minden jelszót és ne esküdjön egyikre sem.” ** A pártosság érzése, az ellenséges szándék eleve tönkreteszi a mű esztétikai hatását. Éppen ezért ha verseket tanulunk, ne legyen célunk: egytől sokat, mert ez pszichológiailag is elítélendő (pl. teljes Apostol), hanem lehetőleg mindenkitől legalább néhány sort. Stílus- és kritikai érzék is csak így fejlődhetik.

* Viszont Volkelt azt írja, hogy a nemi élet ébredése a művészi érzés keletkezésével jár. A poézis igazi szépségeit valóban csak ebben a korban kezdjük meglátni.

** Benedek M. Bev. az olv. műv. (Előszó).

Az olvasó, akinek a fejlődését 'kísérjük, az érettségiző diák korában van. Az irodalmi nevelés célja kezd élő valósággá beteljesedni: kifinomult izlésével önmaga állítja már össze olvasmányait, azokat képes helyesen megbírálni, és önálló értékeléssel elhelyezi az olvasott művek értéksorozatába. Hallottak és olvasottak alapján egészséges világnézettel szemléli a világ életét; néző pontja lehetőleg minden időben és helyen a sajátos nemzeti szellemnek megfelelő. Az olvasmányok kiválasztásánál tervszerűleg jár el. Mindig tudja, hogy azt a könyvet mért épen egy másik irodalmi alkotás előtt — vagy után olvassa. Mert aki csak a keze-ügyébe akadó könyveket olvassa, az megismerheti korának divatos íróit, irodalmi ismeretei azonban felületesek s egyoldalúak lesznek. Az ilyen olvasó csak botorkál a könyvek halmazai között. (Pedig sokszor az ilyen emberek követelik lehangosabban irodalmi szaktekintélyük elismerését!)

Az írásoknak küldetésük van. S amilyen komoly szentséggel glóriázza körül az írója a művét, olyan komoly itélettel kell azt fogadnunk. Ez a komoly és érett kritikus szépségszeretet vezessen bennünket olvasmányaink keresztül. Mert a jó ítélőképesség — Széchenyi szerint is — a legnagyobb emberi érték.

Végezetül még csak egyet. Olvasni ceruza nélkül nem lehet, vagy legalább is nem érdemes. Az emlékezete mindenkinek gyarló, és ha olvasmányaiából nem szűri le magának a különösen szép és okos tanulságokat, akkor lyukas zsákba folyatta a megismert szellemi kincseket. Apácaitól Széchenyi-ig számosan hangoztatták már ezt a fontos paedagogiai elvet, de legtöbb esetben eredménytelenül. Ma még csak a tanár-emberek olvasnak ceruzával a kezükben. Pedig az ilyen gyűjtemény a legszebb breviárium, mert nemcsak az írók, hanem a magunk arcát is visszatükrözi.

Valamennyi olvasónak szüksége van állandó, breviárium-szerű olvasmányokra is. Sokan ugyan ellenük szólnak, féltik az olvasót a felületes olvasottság vádjától, de viszont sok esetben felesleges átrágnunk magunkat egy-egy író összes munkáján, hiszen a jó gyűjtemények csaknem az eredeti szellemet lehelik.

Az irodalmi nevelés tehát célját tekintve: *izlésnevelés*; módszerét tekintve pedig legnagyobb mértékben — *önnevelés*. (A viszony fordítva is a legszorosabban fennáll: az önnevelésnek csaknem egyedüli tényezője: a jó olvasmány.) Az izlést *tanítani* nem lehet, legfeljebb kísérletezhetünk a lelkek mélyén szunnyadó szépérzések fejlesztésével. Így az irodalmi nevelés — a tanár részéről — kimerül az irányításban. A nevelést — közvetlenül — a könyvek végzik.

A jövő feladata most már az, hogy az iskolából kikerülő olvasók taborát is irányítani kell a jó könyvek felé. Erre pedig legalkalmasabb helység a *könyvtár*. A megoldás egyszerű. Minden könyvtárban nemcsak könyvtári, hanem szemináriumi órákat is kellene tartani, ahol az arra hivatottak lehetőleg sűrű időközökben előadást tartanának a jó könyvről, és a legújabb könyvekről. Nem tanáros ridegséggel, de közvetlen, népszerű formában, és így rövid idő alatt nagy hatást érne el ez a módszer. Így kapcsolódna össze könyvtár és iskola, irodalom és paedagogia; így fejeződne ki legvilágosabban az irodalom nevelő értéke, amelyet Nietzsche fejez ki legszebben:

„Ha ki vérrel írja igéit, az nem szereti, hogy olvassák, hanem, hogy tanulják.“

Szerinte tehát a könyveknek csak nevelő célzatuk van s az olvasás-joga csak a nagy szellemek kiváltsága:

„A hegyek között a legközelebbi út: csúcstól-csúcsig; de erre az útra kell, hogy hosszú lábad legyen. A mondások legyenek csúcsok s akikhez szólanak: nagyok és magasnövésűek.“^{*)}

Az ellenkező véletet Ignotus vallja. Ő ugyanis az embert a harmonikus gondolkodásra teljesén tehetetlennek tartja:

„Mai ember már alig tud meztláb járni s alig gondolkozik másképp, mint könyvből.“^{**)}

Nietzsche szerint tehát a legmagasabb fok, amelyre ember eljuthat: jog az olvasáshoz. Ignotus szerint, a könyv: együgyűek vezetője a gondolkodásban. Mindkettőnél az irodalom nevelő célzata egyformán elismert, de Nietzsche gondolata mindenesetre — szebb. Ignotusé — igazabb.

*) Im-igyen szóla Zaráthustra. 50. l.

***) Olvasás közben. 7. l.

Férfi és nő.

*Férfira hogyha rátör a bánat
S átadja magát a búsulásnak:
Kesereg, nyiltan és szilajul,
Fölsír a nóta, zokog a húr,
Kicsap a pezsgő gyöngyöző habja,
Rózsaszín mámor ráül az agyra
S enyhül a bánat: gombház a lány!
Ki búsul egyért? Szép: valahány!*

*Nőnek a lelke akárhogy fájjon:
Nem keres rá irt kint a világon,
Profán szemeknek nem adja át
Az ő mondhatatlan nagy bánatát.
Jár panasz nélkül, álcázott arccal:
Vérgődő szívvel; mosolygó ajkkal,
S jöhet eléje más, száz, délcegebb:
Mit ér, ha nem, ha nem, az az egy!...*

PÁL JÁNOS.